

Առյուծ ուսումնասիրությամբ փորձ ենք արել բացահայտելու հայոց տնտեսական զբաղմունքներից մեկը՝ ձիթահանության ժողովրդական ձևերն ու հմտությունները 19-20-րդ դարերում:

Դաշտային ազգագրական նյութերով հնարավորություն ունեցանք ճշտելու հայոց երկրագործական մշակույթի կարևորագույն ճյուղերից մեկը՝ ձիթատու մշակաբույսերի տեսականին, դրանց տարածվածությունը, մշակման ժողովրդական հմտություններն ու ձևերը:

Հայաստանի նախալեռնային և լեռնային շրջաններին բնորոշ ձիթատուներն են եղել կտավատը, սորեկը, հլածուկը, մանամեխը և այլն: Դրանք մշակվել են ծովի մակերեսից մինչև 2200մ բարձր տարածքներում, որը փաստորեն երկրագործական մշակույթի վերին սահմանն է համարվում: Այս բույսերը երկրագործական մշակույթի համակարգում անփոխարինելի են, քանի որ, շնորհիվ աճի կարճատև վեգետացիայի, ամառվա մի քանի ամիսների ընթացքում հասունանում և կայուն բերք են տալիս, ընդ որում՝ առանց արհեստական ռոզման: Կտավատը հայոց մեջ հայտնի է նաև վուշ ձևով, որն այդ բույսի թելատու տարատեսակն է:

Երկրի հարթավայրային, ցածրադիր տարածքներին բնորոշ ձիթատու բույսերն են եղել քնջութը, տզկանեփը և կանրջակը:

Հայոց տնտեսական կենցաղում հատկապես նշանակալի է եղել քնջութի ձեթը, որը տնտեսական կարևոր նշանակություն է ունեցել: Այն բարձր է գնահատվել հատկապես սննդի համակարգում: Ուշագրավ է քնջութի կրթառությունը հայ եկեղեցում լայնորեն կրթառվող մեռոնի պատրաստման ասպարեզում: Մեռոնի հիմնական բաղադրամասերից մեկը ձեթն է: Այժմ մեռոնը պատրաստվում է ձիթայուղից, բայց ավանդաբար հայոց մեջ այդ նպատակով օգտագործվել է քնջութի ձեթը: Դարեւ շարունակ Հայ առաքելական եկեղեցին պայքար է մղել հունադավան եկեղեցու

ճնշումների դեմ, որի պահանջներից մեկն էլ մեռոնում ձիթայուղի օգտագործումն էր քնջութի ձեթի փոխարեն:

Մեզ չհաջողվեց ճշգրտորեն պարզել, թե որ դարում է հայ եկեղեցին անցել ձիթայուղին, բայց մի շարք վկայությունների հիման վրա ենթադրում ենք, որ դա տեղի է ունեցել 13-րդ դարում:

Տզկանեփի ձեթը առավելապես օգտագործվել է տեխնիկական նպատակներով:

Որպես ձեթի ստացման լրացուցիչ հումք, շատ վայրերում օգտագործվել են նաև ընկույզ, տկրդին, մուշ և որոշ մրգերի ու մշակաբույսերի սերմեր:

Աշխատանքում փորձել ենք դասակարգել հայոց ավանդական ձիթահանության արտադրական կառույցները, որոնք տարածված են եղել պատմական Հայաստանի ողջ տարածքում: Միջնադարյան բոլոր նշանավոր վանքերն ու եկեղեցիները ունեցել են սեփական, եբեմն՝ մի քանի ձիթհան:

Հայերենի գանազան խոսվածքներում ձեթի ստացման արտադրական կառուցվածքները հայտնի են ձիթահանք, ձիթիաց, սրանոց և այլ անվանումներով: Կառուցվածքային որոշակե տարբերություններ ունենալով հանդերձ, իրենց հորինվածքով և առանձին արտադրամասերի ու գործընթացների անվանումներով, դրանք համահայկական բնույթ են կրում:

Ձիթահանների որոշ արտադրամասերի և բաժանմունքների անվանումներ նույնությամբ անցել են նաև հարևան ժողովուրդներին:

Քնջութ վերամշակող արտադրական կառույցները ժողովրդական խոսվածքում կրչվել են ձիթատուն կամ դայախանա և, կապված այդ բույսի մշակության գոտու հետ, տարածված են եղել Արարատյան դաշտում և Շարուրում:

Ցավոք, արտադրական ավանդական մյուս կառույցների նման, ինչպիսիք են ջրաղացները, հնձանները և այլն, ձիթահանները մոռաց-

վել և գրեթե վերացել են: Հայաստանի բազմաթիվ բնակավայրերում, որպես երբեմնի գոյության անժխտելի վկաներ, պահպանվել են դրանց աղացաքարերը միայն:

Հայաստանի ծիթագործական ավանդական խոշոր կենտրոններում՝ Շիրակում, Գեղարքունիքում և Սյունիքում անհրաժեշտ է, որպես ժողովրդական ճարտարապետության նմուշներ վերականգնել սեկական ծիթհան: Արարատյան ծիթատան վերականգնումը նպատակահարմար է Սարդարապատի թանգարանի տարածքում:

Աշխատանքում փորձ է արվել լուսաբանելու ծիթատու բույսերի, ձեթի և ծիթամթերքների օգտագործման ամենատարրեր ասպարեզները հայոց մեջ: Այդ բնագավառները բազմազան են. շինարարություն, սննդի համակարգ, ժողովրդական բժշկություն, նյութական և հոգևոր մշակույթի տարբեր ասպարեզներ և այլն:

Եթե ինչ-որ չափով հասկանալի է ծիթհանների ճակատագիրը, ապա պարզապես զարմանալի և ցավալի է, որ մեզանում փաստորեն մոռացության է տրվել ծիթատու բույսերի մշակությունը, որոնց հումքը կարելի է վերամշակել ժամանակակից գործարաններում: Ջարգացած խաղողագործություն, սյգեգործություն և բանջարաբուծություն ունեցող Արարատյան դաշտում գուցե հնաբավոր և նպատակահարմար չէ հողամասեր տրամադրել քնջութի մշակությանը, ասկայն անհրաժեշտ է

Հայաստանի բարձրադիր շրջաններում, հատկապես Շիրակի, Գեղարքունիքի, Սյունիքի. Արագածոտնի և Կոտայքի մարզերում վերականգնել կտավատի մշակությունը և ձեթի արդյունաբերական արտադրությունը: Դա դեռևս հնարավոր է անել, քանի որ Շիրակի մարզի մի քանի բարձրադիր բնակավայրերում հիմա էլ մարդիկ կան, որ շարունակում են զբաղվել կտավատի մշակությամբ, տիրապետում են դրա մշակության ժողովրդական հմտություններին և որոշակի աջակցության առկայության դեպքում կարող են մեծ նպաստ բերել այս գործին:

Հետազոտությունը նպատակ չի ունեցել մշակելու տնտեսական ավանդական այս ճյուղի վերականգնման առաջարկություն, սակայն ուսումնասիրության արդյունքում խիստ կարևորվում է տնտեսության այս ճյուղի արդյունավետությունը: Տնտեսական ծանր պայմաններում գտնվող մեր երկրի ու ժողովրդի համար այն կարող է ինչ որ չափով նպաստել վիճակի բարելավմանը: Հազարավոր հեկտար վարելահողեր չեն մշակվում, մի զգալի մասը վեր է ածվել արոտավայրերի, այն դեպքում, երբ դրանց օգտագործումը ավանդական, մոռացված մշակաբույսերի վերականգնմամբ, կարող է նյութական և ֆինանսական լուրջ ներդրում լինել թե գյուղական բնակչության և թե պետության համար: Դա թելադրվում է հազարամյակներ զոյատևած ավանդույթի ուժով և արդի պահանջարկով: